

Hazırlayan: Prof. İlhan BAŞGÖZ

Türkülerde Efsaneler ve Mitler

Efsaneler, mitler, destanlar bir ülkenin kültür tarihinin aynasıdır. Halk türküleri de bu aynada görünenlerin özetidir. Günümüz insanı gündelik hayatını mitlerle, destanlarla, efsanelerle şekillendirmese de onların yansımalarını gündelik hayatta görmek mümkündür. Bu izlerin en belirgin

görüldüğü türlerden birisi de türkülerdir. Biz yazı boyunca efsaneler üzerinden bu izleri süreceğiz.

Halk türkülerine giren efsaneler geçmişimizden inanışları bugüne taşımıştır. Örneğin Türk mitolojisinin en eski simgelerinden biri olan geyik kutsal kabul edilir ve tanrının

elçisi olarak düşünülür. Türk inanışlarından şaman törenlerinde suretine bürünülen hayvan-atalardan da biridir. Avlanması, etinin yenmesi bir anlamda uğursuzluk getirir. Türkülerimizde bu motifle bugün de sıklıkla karşılaşırız. Bir geyik türkümüz vardır. Toroslar bölgesinde buna alageyik de diyorlar. Türkünün bendeki varyantı şöyle:

Ben de gittim bir geyiğin avına aman amman avına
Zalim de geyik çekti beni dağına
Tövbeler tövbesi geyik avına aman amman
Siz gidin kardeşler kaldım dağlarda aman amman kayalarda.

Ulu Cami avlusunda cenazemi kılınlar
Mezarımı mezarımı yol üstüne kazınlar
Nişanım çok güzeldir de kardeşime versinler
Siz gidin kardeşler kaldım dağlarda aman amman kayalarda.

Yukardaki geyik türküsü Azeriler ve Uygurlar arasında da bilinmektedir. Azeri Türküsünden ilk dörtlüğü alıyorum
Şu dağlarda meral gezer
Tırnakların ay balam taşlar ezer
Men o yâre neylemişsem
O yar menden ay balam kenar gezer.

Dahası var. Geyik türküsü Çukurova Üniversitesi orkestrasında çağdaş bir yorumla orkestraya uyarlanıyor. Bir hayli okuyucu bu türküyü kendi yorumları ile söyleyerek bugünün dinleyicisine sunuyorlar. Bu süreklilikte efsanenin gücünü küçümsemek olmaz.

Türkünün değişik söylenen hikâyeleri var. Bir genç nişanlıdır. Evlenecek düğünü tutulacaktır. Ama arkadaşlarına uyarak bir geyik avına çıkar. Ama geyiği avlama tutkusu pahalıya mal olur. Kovaladığı bir geyik delikanlıyı sarı kayalıklara çeker ve kurtarılamayan gencin sonradan ölüsü bulunur. Bu türkü geyiği avlamanın iyilik getirmeyeceği üzerine kurulmuştur.

Çünkü geyik kutsal sayılan hayvanlardan biridir. Göktürklerde dişi geyik soy atası sayılmıştır, yani bir totemdir. Totem hayvanları öldürülmez. Eti ancak kutsal sayılan günlerde yenilir. Her yıl boynuzlarını değiştirmesi nedeni ile geyik yeniden dirilmenin sembolü olmuştur. Boynuzlarının biçimi nedeniyle geyik dünyanın merkezinde bulunan ve yerle göğü birleştiren Hayat Ağacını simgelemiştir. İslamiyet'ten sonra da geyik kutsallığını kaybetmemiş, yeni şekillere girerek bu inancı devam ettirmiştir.

Türkülerle dilden dile gezen geyik efsaneleri uzak geçmişimizden bize mesaj taşıyan bir kültür aracı olmuştur. 17'nci yüzyılın büyük saz şairi Karac'oğlan ölmemiş, geyiklere katılarak kaybolmuştur. Bursa'nın Rumlardan alınmasına Geyikli Baba bir geyik üstünde savaşılar katkıda bulunmuş, bu nedenle Sultan Orhan ona bir tekke bağışlamıştır. Mezarı, İnegöl yolu üzerindeki türbesinde gömülüdür. Pir Sultan Abdal bir şiirinde;

"Haberin alayım peyikler ile
Kırk yıl dağ da gezdim geyikler ile" demektedir.

Efsaneler, mitler, destanlar bir ülkenin kültür tarihinin aynasıdır.

Halk türküleri de bu aynada görünenlerin özetidir.

Günümüz insanı gündelik hayatını mitlerle, destanlarla, efsanelerle şekillendirmese de onların yansımalarını gündelik hayatta görmek mümkündür. Bu izlerin en belirgin görüldüğü türlerden birisi de türkülerdir.

Biz yazı boyunca efsaneler üzerinden bu izleri süreceğiz.

Kaygusuz Abdal'ı bir beyin dünya hayatının zevkinden, sefasından kurtarıp bir tekkeye götüren de bir geyik olmuştur. Asıl adı Gaybi olan Kaygusuz, Alaiye (Alanya) beyinin oğludur. Avda bir gün bir geyiğe ok atar, ok hayvanı fena yaralar ve onun bedenine saplanır kalır. Geyik gene de kaçır. Gaybi kaçan hayvanı takip eder. Yaralı hayvan Abdal Musa'nın tekkesine kadar gider. Orada dervişler bu hayvanı içeri alır, yarasını sararlar. Gaybi, Tekkeye varır, "bu hayvan benim avımdır \ ben avımı isterim" diye dervişlerle çekişirken Abdal Musa duyar ve Gaybi'yi içeri aldırır ve sorar; "Sen okunu tanır mısın?" Elbet tanır. Bunun üzerine Abdal Musa sol böğrüne saplanmış duran oku çıkarıp gösterir ve " bu ok senin midir?" diye sorar. Gaybi bu kerameti görünce evini, barkını, sarayını, köşkünü bırakıp Abdal Musa'nın tekkesinde kalır, dervişlerden biri olur.

Benzer şekilde Türk mitolojisinde geyik gibi başka bazı hayvanlar da kutsal sayılmıştır. Kurt, at ve geyik bu hayvanlardandır. Kurt Türk mitolojisinde darda kalan Türklere

KAPAK KONUSU

savaşta yol göstermekte ve onların zafer kazanmasına neden olmaktadır. Düşmanları tarafından yok edilmekte olan Türklerin soyunu bir dişi kurt yeniden hayata getirmiştir. Bu dişi kurt son kalan hasta ve yaralı bir Türk çocuğunu beslemiş, büyütmüş, onunla evlenmiş ve bundan doğan çocuklar çoğalarak Türk soyunu kurtarmışlardır. Ergenekon vadisinde sıkışıp kalan Türklere Bozkurt yol göstererek onların selamete çıkmasını sağlamıştır. Bu nedenlerle kurt kutsal bir hayvan sayılmaktadır.

Türk mitolojisinde atlar da olağanüstü, efsanevi hayvanlardır. İlk at anadan doğmamış sudan çıkmıştır. Manas'ın atı Akkula, Dede Korkut hikâyelerindeki Bey Beyrek'in Bozat'ı, Battal Gazi'nin atı Aşkar bu efsanevi hayvanlardır. Bunların en yenisi Köroğlu'nun Kırat'ıdır. Kırat Hayat Suyundan içtiği için ebedi hayata kavuşmuştur. Bugün de yaşamaktadır. Bu atlar kanatlıdır uçar, kırk günlük yolu bir günde alır, konuşur, sahibini tehlikelere karşı uyarır.

Atın kutsallık düzeyine çıkarılmasının sosyal ve ekonomik nedenini biliyoruz. At göçebeyi etiyile besler. Derisiyle giydirir. Sütüyle doyurur. Bütün bunlardan başka savaşta en büyük yardımcısıdır. Türkler yerleşik hayata geçene kadar at bu önemini korumuş, yerleşik hayatta lüks bir binit halini almıştır.

Halk edebiyatımızda türkülerimizi efsanelere bağlayan başka örnekler de var. Bunları ağıtlarda, ninnilerde ve turna türkülerinde buluyoruz.

Beşiğin başında bebeğine ninni söyleyen anne, bebeğin geleceği için hayallerini, ümitlerini, bazen de kendisini sabahlara kadar uykusuz bırakan çocuğuna kızgınlığını ifade eder. Bu ninnilerin bir kısmı, gerçekleşmesi güç olan efsanevi anlatılara döner. Ninnilerde anne konuşuyor:

Ninni diyem yatasın
Hemincek boy atasın
Baban beni döğende
Bana arka çıkasın.
Oğlum büyüyecek
Uyudukça büyüyecek
Eve para getirecek
Bizi dardan kurtaracak
Oğlum oğlum yürüdü
Ak donunu sürüdü
Haydi büyü koç oğlum
Tarlayı diken bürüdü.
Dandini dandini dan olur
Ayvalar bahçede ham olur
Çıkma kızım kapıya
Beyler görür kan olur...
Derelerin çakıl taşları
Yavrumun kalem kaşları
Oğlum büyüüp okuyacak
Olacak cumhurbaşkanı

Dağın eteği oğlum

Balın peteği oğlum

Girmiş kızlar koynuna

Yemiş köteği oğlum.

Bir Taş Bebek ninnimiz var. Bu ninni çocuğu olmayan bir annenin ümidini tam bir efsaneye dönüştürmektedir. Annenin çocuğu olmaz, kocası onu boşayacaktır. Anne bir taş bebek gibi sarar sarmalar, beşiğe yatırır. Bütün gece Tanrıya dua eder ki bebeğe can versin:

Ak taş diye belediğim

Tülbendime doladığım

Hak'tan dilek dilediğim

Mevla'm sana bir can versin ninni

Çektiğim dert ile mihnet

Ben kimlere edem minnet

Medine'de ol Muhammed

O da sana bir can versin ninni

Kurban olam kavim kardaş

Ben kimlere olam yoldaş

Koca Hünkâr Hacı Bektaş

O da sana bir can versin ninni

Mevla'm kullarına tatlı etmek yok mu

El kadar et versen haznede yok mu

Bütün gece evliyaya ve Peygambere dua ettikten sonra Tanrı Taş Bebeğe can verir ve anne büyük bir sıkıntıdan kurtulur.

Efsane türküsü ilişkisinin başka bir örneğini Mavi Yıldız Sarı Yıldız türküsünde buluruz. Âşık Veysel'in çok söylediği bu türkünün ilk örneğini Kerem ile Aslı hikâyesinde buluruz. Bu hikâyede türküye bağlı olay şöyledir:

Hikâyede Kerem İsfehan Şahının oğludur. Aslı bir keşiş kızı. Bu iki genç rüyada aşk şarabı içerek birbirine âşık olur. Fakat Keşiş baba kızını bir Müslümana vermemek için İsfehan'dan kaçar ve kızına kırk düğmeli sihirli bir gecelik giydirir. Kerem yedi sene arkasından dolaşıp, bir hayli tehlike atlattıktan sonra Halep beyinin yardımı ile evlendirilir. Aslı ile gerdeğe girer. Fakat sihirli geceliğin düğmelerini bir türlü çözemez.

Otuz dokuz düğmeyi çözünce kırk düğme yeniden kapanır. Sabah yaklaşır, Kervankıran yıldızı gökte belirir. O vakit Kerem bazı dörtlüklerini aşağıya aldığım türküyü söyler ve bir ah çeker. Ağzından bir alev çıkar ve Kerem yanar kül olur. Aslı Kerem'in küllerini kırk gün bekler. Küller dağılmaya başlar. Aslı saçını süpürge edip külleri toplarken külün içinde kalan bir çingı Aslı'yı tutuşturur. Aslı kurtulamaz, yanar kül olur. Külleri kavuşur. Efsane bazen o kadar insanların hayatında yer alır ki gerçekte gerçek üstü arasındaki sınır muğlaklaşır, kişinin değerlerini davranış ve tutumlarını önemli biçimde etkiler. Örneğin; Doğu Anadolu'da 150 yıl evvel şöyle bir olay yer almış. Bir hikâyeci Kerem ile Aslı hikâyesini anlatıyormuş. Tam Kerem'in yanacağı yere gelince dinleyiciler arasından bir kabadayı tabancasını çekmiş; "ulan hikâyeci, sen Kerem'i öldürürsen ben de seni öldürürüm" demiş. Hikâyeci de Kerem öldükten sonra Hızır'ı getirip ölenleri yeniden canlandırmış, düğünlerini yapıp evlendirmiş. Kerem'in orada söylediği türküden bazı dörtlükler:

Sabah oldu şavkın batmaz
Döne Kervankıran döne
Aşk ateşi serden gitmez
Döne Kervankıran döne

Parmağında altın yüzük
Kolunda altın bilezik
Boynun eğmiş kıza yazık
Döne Kervankıran döne

Yıldızlarda ürüşansın
Benim gibi perişansın
Yardan bana bir nişansın
Döne Kervankıran döne...

Âşık Veysef'in dilinde bu türkünün bazı dörtlükleri "Ah niye doğdun mavi yıldız, sarı yıldız yıldız yıldız hey" nakaratı eklenerek söylenirdi. Bu türkü Kervankıran adı ile de anılan Kutup yıldızının Türk mitolojisindeki kutsallığına bir işaret olarak da görülebilir.

Kendini ateşe vurup yanan turna
Turnalarla ilgili şöyle bir efsane var: Turnalar kendilerine eş seçer ve hayatlarının sonuna kadar bu eşe bağlı kalırlar. Turnalar Güney illerine sıcak bölgelere göçerken bir turna düşer ve yaralanır. Bir köylü turnaya bakar, besler, yarasını iyi eder. Bir yıl sonra bu turna gökte uçan eşini başka bir turna ile eşleşmiş görünce kendini ateşe vurur. Yanar ve ölür. Turnalar çok dikkate değer kuşlar. Gerçekten turna dansı denen bir dansla eşi olacak turnanın etrafında dönerek onu eş seçiyor. Eski Roma'dan beri turna, baharı getiren kutsal bir kuş sayılıyor, bahar şenlikleri turna dansları ile kutlanıyor. Bu dansın adı Avrupa'dan Çin'e kadar turna dansı olarak tanınıyor. Turnalar güney illerine göçerken,

Türk mitolojisinin en eski simgelerinden biri olan geyik kutsal kabul edilir ve tanrının elçisi olarak düşünülür.

Türk inanışlarından şaman törenlerinde suretine bürünülen hayvan-atalardan da biridir... Benzer şekilde Türk mitolojisinde geyik gibi başka bazı hayvanlar da kutsal sayılmıştır. Kurt, at ve geyik bu hayvanlardandır.

sert rüzgârlar kendilerini sürüklemesin diye kum yutarlar ve yavrularını kanatlarında taşırlarmış. Turna türkülerinden bazı dörtlükler:

Kalkın turnam kalkın Van'dan çekilin
Erciş'in dağına konun turnalar
Malazgirt Beyinden korkun sakının
Ordan yâre selam edin turnalar.

Başka bir türküden:
Gene dertli dertli iniliyorsun
Allı turnam sinen yaralandı mı
Yoksa ciğerinde paralandı mı
Allı turnam neden iniliyorsun
Başka bir türküden:
İki turna gördüm akılyaralı
Avcı vurmuş sol böğründen yaralı
O da benim gibi bahtı karalı
Allı turnam sinem yaralıyor

Sana kelim söyler davudi diller
Şu senin sedana maildir eller
Göğsüne takayım alışkın teller
Sarı turnam sinen paralandı mı?

Baş perdeden çalınıyor bağlama
Esip fırgatınan sinem dağlama
Bulam ustasını canan ağlama
Sarı turnam sinen paralandı mı?

Niçin yas tutarsın giydin kareler
Ahiret derdine nedir çareler
Esiri der nedir nerde pareler
Sarı turnam sinen paralandı mı?